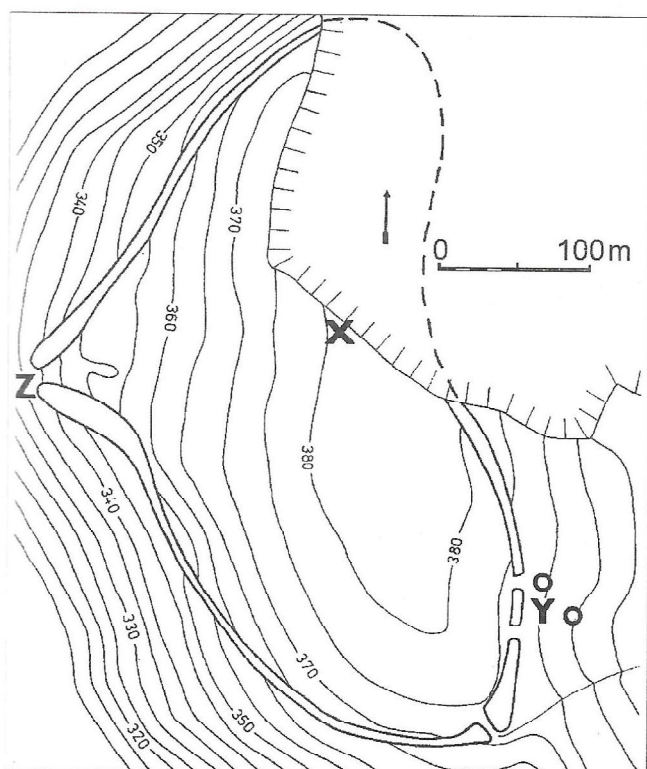

ŽELEZNÝ NŮŽ Z MARIANKY

JOZEF PAULÍK

Na výšinnom velatickom hradisku v polohe Barania lúka v Marianke (Mariatal, Máriavölgy; okr. Bratislava-vidiek) sa v rokoch 1986-1990 realizoval v súvisi s rozširovaním tamojšieho kameňolomu archeologický záchranný výskum (Paulík, 1987, 84 n; 1988, 107 n; 1990, 134 n; 1991, 78 n). Terénne práce sa sústredili jednak na preskúmanie pomerne dobre zachovaného opevňovacieho systému (čiastočne sa preskúmala južná brána a rezy valmi sa robili pri západnej bráne), jednak sa sondážnymi prácami zisťovali charakter a intenzita osídlenia. Popri sondách sa s tým istým cieľom miestami odkryli menšie plochy. Lokalita sa už hodnotila v rámci pravekých a včasnohistorických hradísk, nachádzajúcich sa v Malých Karpatoch (Bartík, 1991, 104), ktoré svojím postavením na rozhraní vnútro- a mimokarpatského sveta nadobudli v minulosti v niektorých obdobiach zo strategickej stránky mimoriadne dôležité postavenie (obr. 1).

Obr. 1. Hradisko Barania lúka v Marianke.

- X - nález železného nožika;
- Y - kenotafické mohyly pri južnej bráne;
- Z - vyústenie „sakrálnej“ cesty od prameňa do západnej brány.

Podľa J. Bartíka - doplnené

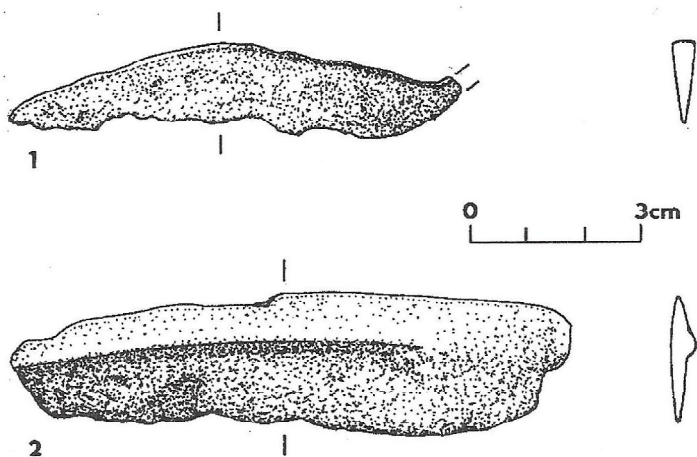
Úsilie získať predstavu o spomenutom ráze osídlenia aj v severných častiach hradiska (pokiaľ nebolo prípravnými prácami pre ťažbu popri kameňolome zničené) podmienilo výskumnú činnosť v blízkosti zdevastovaného, archeologicky neužitočného terénu. Na existenciu hradiska, ktorého severovýchodná časť sa už dávnejšie zničila ťažbou, upozornil v roku 1986 bagrista kameňolomu pracovníka Západoslovenského múzea v Trnave PhDr. J. Nováka. Obhliadka lokality v tom istom roku (PhDr. Zdenek Farkaš, CSc. a i.), ako i zber z kultúrnej vrstvy presekanej zemnými strojmi poukazovali na to, že ide o mladobronzový opevnený objekt s velatickým osídlením. Plocha 3/90, na ktorej sa našiel železný nožík, predstavovala na tom istom mieste smerom k predtým zničenému terénu otvorenú obdĺžnikovú plochu s rozmermi 10,4 x 6 (3,6 m). Priestor plochy sa vyhlbil až po rastlý kamenistý podklad, ktorý sa tu nachádzal v hĺbkach 22-35 cm. Miestami sa na rozhraní podkladu a výplne, ktorú tvorila najmä pri dne popolovitá pôda, ukázali udupané, avšak nesúvislé a nijaký objekt bližšie nenaznačujúce plošky nepravidelného tvaru. Jednako sa dalo usudzovať prinajmenej na blízkosť pôvodne akiste vyhorého sídliskového (?) objektu: vo výplni plochy, predovšetkým v nižších polohách sa popri prepálenej drobivej mazanici a uhlíkov vyskytlo pomerne dosť črepov s prevažne druhotným prepálením. Pohodené na ploche sa našli prasnou stranou nadol obrátené kamenné podložky - znotierky.

Najvýznamnejšie nálezy sa sústreďovali v blízkosti západného rohu sondy. Popri fragmente hlineného terčovitého závesku či závažia (obr. 3:1) a zlomkoch hlineného krúžku (obr. 3:2), bol to masívny praslénovitý predmet (obr. 3:3) a železný nožík (hl. 30 cm).

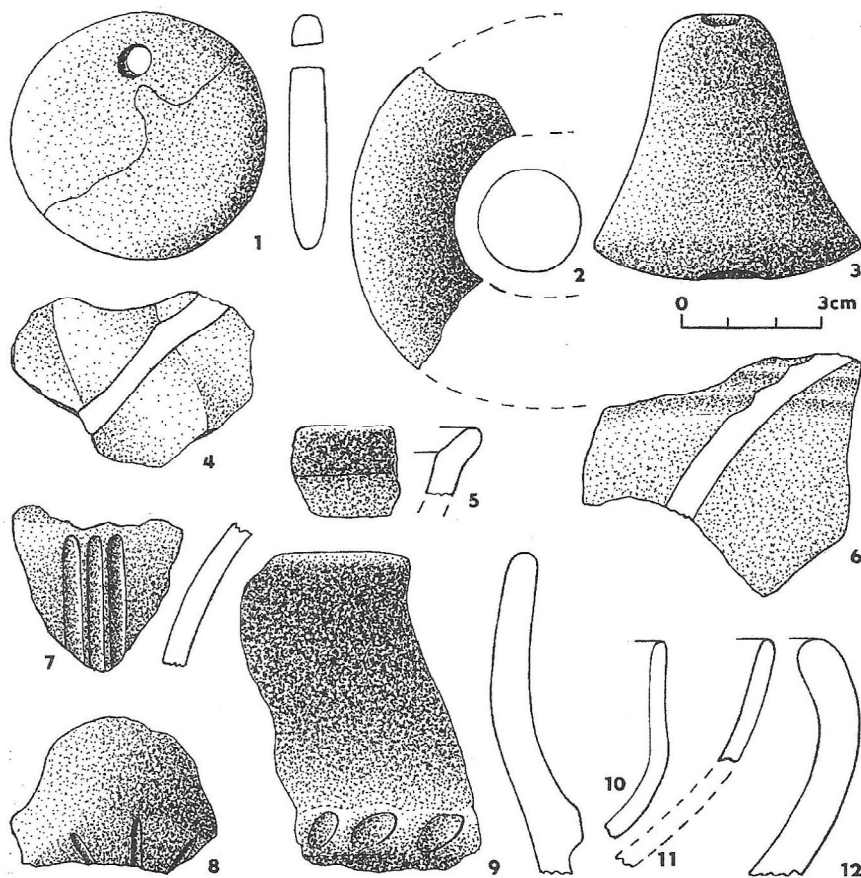
Železný nožík

s pretiahnutým oblúkovo prehnutým chrbtom a s pôvodne rovným, značne vyštrbeným ostrím. Šikmo nasadený plochý trň pre rukoväť z organickej hmoty je v blízkosti čepele odlomený. Prierez pretiahnuto trojuholníkový. Rozmery: zachov. dl. 7,9; š. 1,4 cm (obr. 2:1).

Nález železného, svojím spôsobom unikátneho nožíka, ktorý sa v rámci východoalpských mladobronzových bronzových nožíkov morfológicky viaže k tvarom stupňov BD-HA, dovoľuje uvažovať o jeho zvláštnom postavení v duchovnej oblasti súvekej spoločnosti. Používal sa pravdepodobne pri kultových úkonoch, čo sa predpokladá aj pri chronologicky najstaršom stredoeurópskom, najskôr pôvodne zlatom nožíku so železnou rukoväťou s obojstrannou výplňou z toho istého kovu v Gánovciach, v prostredí starobronzovej otomanskej kultúry (Vladár, 1972, 230). Rukoväť z Gánoviec spracoval autor v samostatnej štúdií (v rukopise). S kultovým miestom je spätý aj nález nožíka vyrobeného z bronzového kosáka na čakanskej výšinnej osade v Ipeľskom Sokolci (obr. 2:2). V oboch prípadoch ide najskôr o sakrálné výrobky, ktorých používanie bolo späté buď priamo (posvätná studňa), alebo s veľkou pravdepodobnosťou s vodou (rieka Ipeľ). V tomto kontexte sa dá mariansky

Obr. 2. Kultové mladobronzové nože. 1- železný nôž z Marianky; 2. - z bronzového kosáka vyrobený nôž z kultového miesta na výšinnej čakanskej osade v Ipeľskom Sokolci

Obr. 3. Marianka - Barania lúka. Drobné hlinené výrobky (1-3) a keramika z plochy 3/90 s nálezom železného nožika

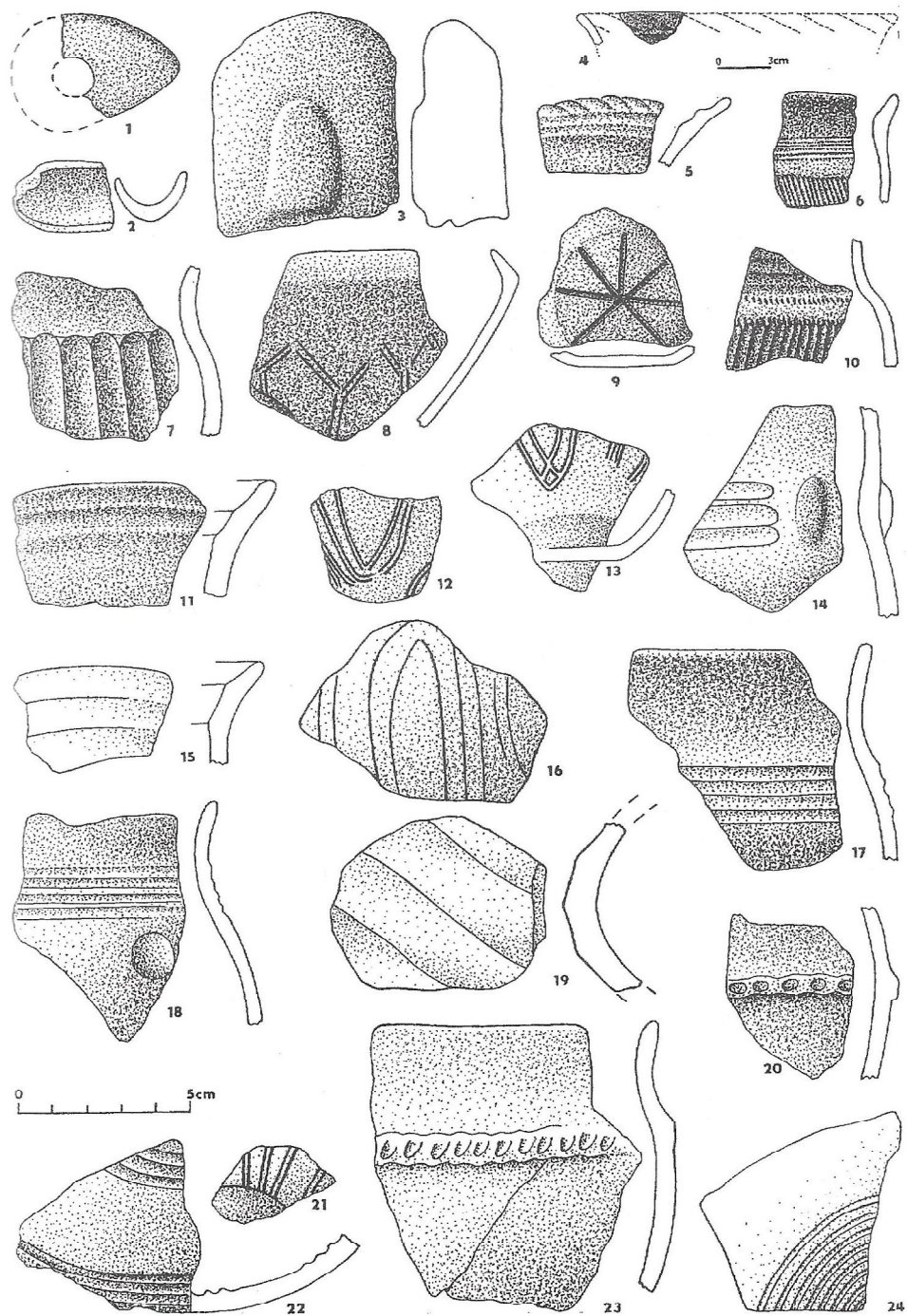
nožík hodnotiť azda i vo vzťahu s neďalekým prameňom na severnom úpätí hradiska. Skutočnosť, že sa napriek svojej nepochybnej vzácnosti nožík vôbec zachoval, resp. príčiny, prečo si ho veľatické etnikum, ktoré sa odsťahovalo nevzalo so sebou, mali, zdá sa, rovnaké zvykoprávne pozadie: vo všetkých prípadoch išlo o svojráznu tabuizáciu sakrálnych predmetov. Pokiaľ ide o samotné hradisko v Marianke, jeho výnimočný ráz opodstatňujú o. i. aj nezvyčajné postupy pri stavbe hradieb (Paulík, 1990, 135) ďalej kenotafy - mohyly pri južnej bráne (obr. 1:Y) a čiastočne i zastúpenie kultových keramických výrobkov (Paulík, 1993, 22). Keramiku podobného charakteru rozmnožujú i ďalšie nálezy (obr. 3:8; obr. 4:5, 9). Lokalitu možno teda v pomere k blízkej veľatickej osade v Záhorskej Bystrici (Novotná, 1970, tab. 43:78) funkčne charakterizovať ako objekt, ktorý spĺňal podobnú úlohu, akú mali starorímske posvätné útočiská (arx, kapitolium). Nálezisko sa dá z mnohých stránok porovnať o. i. s lužickým hradiskom na Zobore v Nitre (mimoriadne dôkladné opevnenie, prameň na svahu vrchu, napatrné zastúpenie bronzových výrobkov, nálezy dvoch železných nožíkov). Datovanie Zoboru - Pyramídy je však značne mladšie (HA3/HC1); (Veliáčik-Romsauer, 1994, 122), čo je v zhode s výskytom najstarších železných výrobkov v lužickej kultúre v širokom rámci vôbec (Gedl, 1973, 53; Bukowski, 1986, 241 n.).

Mariansky nožík je čo do samého tvaru medzi železnými nožíkmi mladšej a neskorej doby bronzovej zatiaľ ojedinelý a predbežne nemá priliehavé paralely zo železa ani v rakúskom velaticko - baierdorfskom ani v juhomoravskom, kultúrne značne bližšom velatickom materiáli. Ak chceme bližšie osvetliť jeho časové postavenie z typologicko - chronologickej stránky, treba sa obrátiť na súveké bronzové výrobky, konkrétne na nože vo velatickej kultúre. Najbližšie tvarové paralely, pokiaľ ide o modeláciu čepele zaradil J. Říhovský medzi nože typu Riegsee s datovaním do stupňov BD, resp. HA1 (Říhovský, 1972, 15). Pokiaľ ide o dĺžku ostria čepele patrí nožík svojou cca 7 cm dĺžkou medzi zriedkavejšie menšie tvary (priemerná dĺžka bronzových exemplárov sa pohybuje okolo 10 cm). Táto skutočnosť, ako aj to, že čepeľ má symetricky trojuholníkový prierez, sa dajú vysvetliť inou a svojho času nanajvyš vzácnou surovinou. Ide tu o vstup čierneho kovu do nadalpských pravekých dejín v najstaršom výrobnom horizonte. S novou surovinou súvisel aj odlišný výrobný postup: na rozdiel od ešte neznámeho odlievania železa sa uplatňovala pri nožíku technika tepania, čo podmienilo odlišné, rôznorodé postupy v úsilí napodobniť bronzové predlohy.

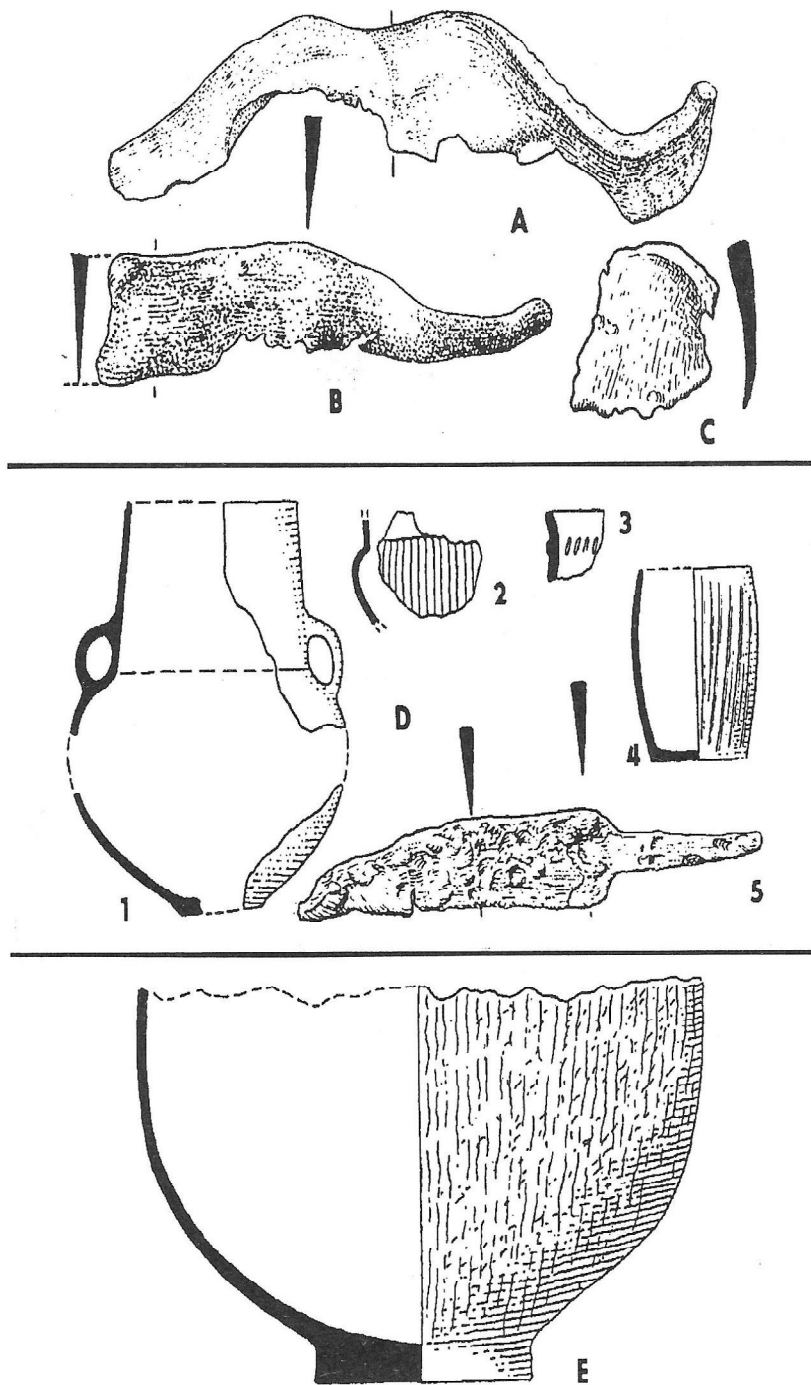
Ako ďalší rozdiel s tým istým technicko - výrobným pozadím sa javí tvar plochej, trňovitej, ziaľ, neúplnej rukoväte: zatiaľ čo nože typu Riegsee mali v plochej, prípadne mandlovito prehĺbenej rukoväti otvor zväčša pre jeden nit, ťažkosti pri predierkovaní železa neumožnili podobným spôsobom pripevniť rukoväť z organického materiálu k trňovitému kovovému jadru. Aj viac-menej súčasné najstaršie výrobky v Karpatskej kotline podávajú v tomto smere doklady: na rukoväti noža v Radzovciach sa získal „krúžkový“ otvor zahnutím a prikovaním jej stenčeného konca k telu (Furmánek, 1990, obr. 62). V rumunskom materiáli sa otvory pre nity objavujú na analogických železných výrobkoch až v dotyku so stupňom HC (László, 1977, 56, obr. 2:14). Z tohto hľadiska nemožno inak hodnotiť ani celokarpatskú nálezovú situáciu.

Tretí a najzávažnejší rozdiel medzi nožmi typu Riegsee a ich železnou napodobeninou z Marianky spočíva v šikmom postavení rukoväte na chrbát čepele nožíka. Tento znak by ho dovolil zaradiť aj do skupiny nožov typu Marefy, v ktorej je šikmo postavená rukoväť, uzatvárajúca s chrbátom čepele tupý uhol, základným určujúcim prvkom. O odlišnom použití (od zvyčajného) takýchto nožíkov uvažuje už J. Říhovský (1972, 18), avšak bližšie ho nevyčleňuje. Zdá sa, že sa tu vynára menšia skupina kultových nožov so značným územným rozšírením v nadalpskej Európe, avšak s istou koncentráciou práve na východoalpском priestore (Říhovský, 1972, 20). Takýto nálezový stav mohol podmieniť z tvarovej stránky aj celkový vzhľad železného nožíka z Marianky. Časové postavenie nášho typu (Marefy = mladší úsek stupňov Baierdorf/Riegsee - začiatok stupňa Velatice I (Očkov)) môže spresniť i chronologické postavenie nášho nožíka BD/HA1 v rámci už naznačeného širšieho časového úseku. V uvedených súvislostiach nožík z Marianky nepredstavuje import, ale domáci produkt (v širšom kultúrnom rámci) a naznačuje západnú paralelu stredo-slovenského železiarskeho centra už v staršom úseku mladšej doby bronzovej (Furmánek, 1988, 188). So zreteľom na ďalší vývoj „železiarstva“ na domácej pôde sa zdá, že „tajomstvo výroby“ si vzali so sebou reprezentanti druhej vlny „veľkého sťahovania“ a na podobné pomery sa dá usudzovať aj na stredo- a východoslovenskom priestore, kde sa železo včleňuje do hospodárstva plne až v stupni HC (Miroššayová, 1987, 125). Medzitým však treba rátať s tzv. kimmerským horizontom (pozri nižšie).

Ako vnútrokarpatskú analógiu k nožom typu Riegsee uvádza J. Říhovský nôž z bohatého hrobu v Čachticiach, avšak ten istý autor ho uvádza tamže aj v skupine nožov s oválnou rámovou rukoväťou typu Egelsheim (Říhovský, 1972, 12, 42). So zreteľom na mierne šikmé nasadenie rukoväte k chrbátu čepele aj čachtický nožík patrí typologicky rovnako do oboch uvedených skupín (Riegsee, Marefy), čo potvrdzujú aj analogické nálezy v Zadunaj-

Obr. 4. Marianka - Barania lúka. Fragment malej kamennej stély (2), zlomky hlinenej sekerky a lyžičky a výber typických zlomkov keramiky z rôznych polôh na hradisku

Obr. 5. Bronzové nože na pohrebisku Chotín II (A - hrob 287; B - hrob 82); C - fragment noža z mohyly v Očkovej; D, E - nálezový horizont železných nožov velatickej kultúry (D - Chotín II - hrob 108; E - Mužla - hrob 12). Kovové predmety 1:1; keramika 1:6 (Chotín) a 1:3 (Mužla)

sku v klasickom čakanskom prostredí. Podobný výrobok sa našiel v Szigetszentmiklósi (Vadász, 1992, 213, obr. 3:7) a podobný pochádzal aj z hrobu 5 na hornorakúskom pohrebisku v Gusene (horizont Baierdorf-Riegsee; Trnka, 1992, 93, tab. 4:7).

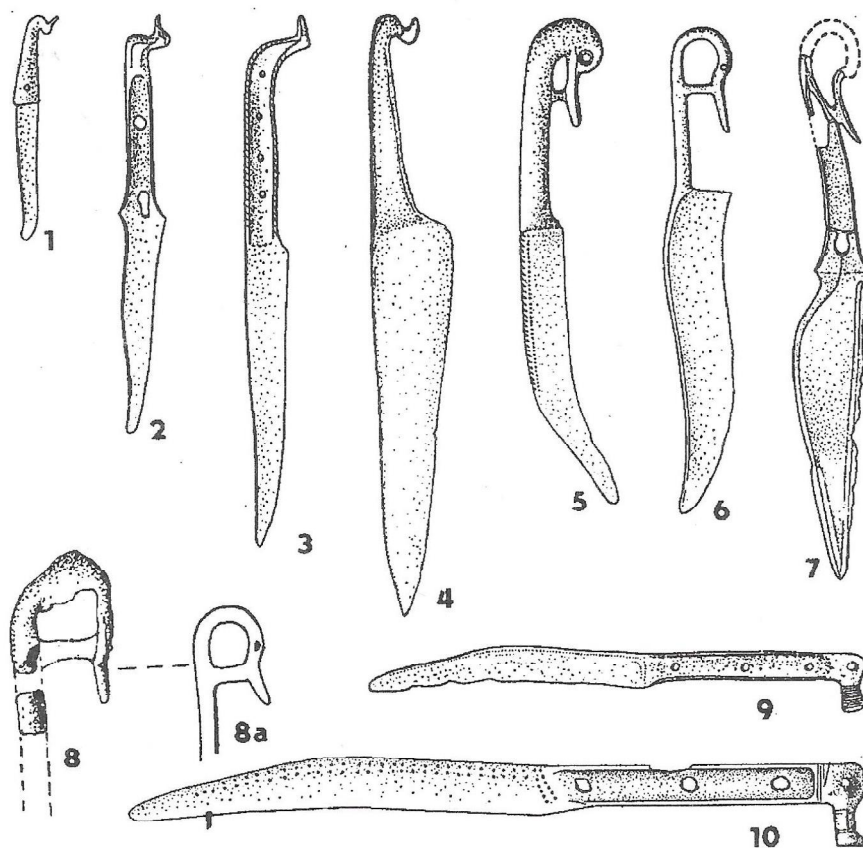
Žiaľ, nože z bohatých mohýl, či už velatických alebo čakanských sa pre zlomkovitý stav nedajú bližšie zhodnotiť (obr. 5:C); jednako popri type Riegsee a Marefy z užšej typologickej stránky sa vynára akoby ich existenciou podmienený nový variant, ktorého reprezentanti sa dajú vo vzťahu k nožiku z Marianky označiť najskôr za kultové výrobky. Ide o nože s čepeľou starobylého tvaru, zväčša s plochým, v tupom uhle nasadeným trňom na chrbát nožov. Okrem viacerých vnútrokarpatských výrobkov (ich obmeny predstavujú aj nôž z Pohanskej (Paulík, 1976, tab. LXIX:3) a mladší variant z Pobedima (Studeníková-Paulík, 1983, tab. XXXVI:4). Na pohrebisku Chotín II. sa na výskyt takýchto exemplárov dá usudzovať vo dvoch prípadoch (hroby 82 a 287; obr. 5:A, B). Ako také sa pridružujú čo do funkcie nepochybne ku skupine nožov typu Marefy. Kultová funkcia - hoci to jednoznačne nevyplýva z nálezových okolností - sa dá predpokladať pri spätnom pohľade aj pri stredobronzových nožikoch.

Takmer každý nový prínos ľudského umu ku kultúrno-hospodárskemu rozvoju spoločnosti mal v minulosti svoje počiatkové „kultové obdobie“. Niektoré z vynálezov sa v modifikovaných podobách stali trvalými sprievodnými zložkami kultového života počas celého pravekého, ba i včasnodedinného vývoja. Patria medzi ne i nože, ktoré vznikli v úzkej spätosti so vznikom ďalšieho nástroja - kosákov (Müller-Karpe, 1954, 118). Vstup nožov do rituálnych praktík sa plnšie zachytáva práve skupinou typu Marefy, resp. s jej naznačeným variantom v rámci skupiny Riegsee - variantom Čachtice (?). Tieto tvary kultových nožov v rámci dobového ritu nebol jediným reprezentantom svojho druhu: značne presvedčivejšie sa do „nadstavbovej sféry“ včleňujú bronzové nože s vtáčimi a pijavicovitými protomami, ktoré súhrnne ako jednu svojráznu skupinu vymedzil už dávnejšie H. Müller-Karpe (1963, 9 n). Ich územné rozšírenie od horného Bavorska po „Uhorsko“ a južne po Sicíliu a Grécko sa dávalo do súvisu s tzv. posledným veľkým sťahovaním indoeurópskych „národov“ a proti tomuto názoru vyslovil menovaný aj pri hodnotení „vtáčích“ nožíkov závažné námietky (Müller-Karpe, 1963, 12 n). Jednako sa v novej dobe rozpoznali nálezy, ktoré sú v súlade s teóriou o stredodunajsko-východoalpском (velaticko-čakanskom) východiskovom centre prvej, resp. druhej vlny „veľkého sťahovania“. Zo starších nálezov prístupujú k riešeniu problematiky najmä nález z Chotína (pohrebisko Chotín II) a zo Šaroviec (remeselnícka dielňa).

Zlomky z rukoväte nožika pochádzajú z hrobu 54 na velaticko-podolskej nekropole v Chotíne (Dušek, 1957, obr. 4). Oba ohňom takmer na nerozoznanie zdeformované fragmenty sa opisujú ako zvyšky ihlice, pričom väčší z nich predstavuje najskôr „vtáče“ ukončenie samej rukoväte, z ktorej sa zachovala i časť kruhového prierezu (obr. 6:8). Zlomky sa našli v hrobe, kde urnou bola tzv. bezuchá amfora, na chotínskom pohrebisku s datovaním na rozhranie stupňov HA2/HB1. Rekonštrukcia pôvodného vzhľadu vtáčej protomy pripomína sedmohradský nález (Špálnaca - porov. obr. 6:6 a 8a).

Nože akoby z druhej podskupiny s vtáčou protomou ukončenou rukoväťou majú pomerne rovný chrbát a menšie koncové hlavičky sú na nich modelované v schematickej ornitomorfnej podobe, ako sa s nimi stretávame aj na iných rôznorodých kultových predmetoch.

Aj túto podskupinu počtom rozmnožuje vnútrokarpatský nález: na rukoväti spomenutého nožika zo Šaroviec je síca vtáčia hlavička odlomená, avšak o jeho príslušnosti do tejto skupiny nemožno pochybovať (Novotný-Novotná, 1981, obr. 11). Zaradenie nožika po doplnení medzi príbuzné výrobky dokladá niekoľko súvekých a mladších analógií (obr. 6:1-3, s. 4).

Obr. 6. „Vtáče“ (1-8a) a pijavicové kultové nože (9, 10) z mladšej doby bronzovej.
 1 - Pantalica; 2 - Wackonig; 3 - „Uhorsko“; 4 - Šarovce; 5 - Perati; 6 - Špálnaca; 7 - Riegsee;
 8, 8a - Chotín II; 9, 10 - oblasť Fucina. 1-3, 5-7, 9 - podľa H. Müller-Karpeho;
 4 - podľa B. Novotného a M. Novotnej (doplnené); 8 - podľa M. Duška;
 8a - pravdepodobný vzhľad ukončenia rukoväte nožika; 10 - podľa R. Peroniho

Príslušnosť nožika ku kultovému náradíu podporuje azda i blízkosť kultového objektu. Rukoväte všetkých nožíkov tohto štýlu predstavujú akoby jednu polovicu tzv. vtáčích lodiek, pričom namiesto druhej protomy so zrkadlovitým protikladným umiestnením sa nachádza čepeľ nožika.

Tretia podskupina „vtáčích“ nožíkov nie je s prvými dvoma užšie spätá, nakoľko ukončenie rukoväte je síce zoomorfné, ale skôr ide o hlavičku iného zvierata, pripomínajúceho pijavicu (v prípade vtáčej hlavičky by bol nepochopiteľne stvárnený na konci akoby rozčlapnutý zobáčik obtočený zdanlivo šnúrou (obr. 6:9, 10). V prípade, že je tento predpoklad správny, úsilie tvorcu bolo znázorniť odobratie krvi, čím sa dostávame ku kultovo-liečebnej funkcii tohto druhu nožíkov (púšťanie žilou). Ukazuje sa, že aj pri nožoch vznikali rôzne spôsoby použitia, ako sa to predpokladá a presvedčivo dokladá pri súvekých kosákoch (Rusu, 1982, 389). Vzhľadom na odlišný tvar a celkové územné rozšírenie nemožno tento typ nožika dať do súvisu s tzv. veľkým sťahovaním indoeurópskych „národov“, i keď azda aj

takýto typ noža je zastúpený v Karpatskej kotline (Petrescu-Dîmbovița, 1978, tab. 193:840). Typologicky sa tieto svojrázne výrobky spájajú s nožmi typu Baierdorf (Peroni, 1961, 137).

V prípade šarovceckého nálezu však zostáva otázne, či po uvedenom možno hovoriť v rámci H. Müller-Karpem vymedzenej skupiny o jednom variante, svojho času autormi plne nerozpoznanom ako o type Šarovce. Nech už pomenujeme ornitomorfné nože s podobne modelovanou koncovou vtáčou protomou akokoľvek - nôž zo Šaroviec (obr. 6:4) a analogický čakanský výrobok z „Uhorska“ (obr. 6:3) - predstavujú východiskové formy a prototypy všetkých ďalších z nich odvoditeľných výrobkov a ich rozšírenie smerom na juh a juhovýchod možno dať rozhodne do súvislosti už s „prvou vlnou“ spomenutého veľkého sťahovania.

So zreteľom na prv naznačené výnimočné postavenie lokality, najmä pokiaľ ide o duchovnú oblasť vnútrokarpatskej vetvy Praitalikov, (Paulík, 1993, 133 n) treba zhrnúť niektoré základné poznatky výskumu.

Velatické hradisko na Baranej lúke sa nachádza južne od Marianky (a terajšieho pútnického miesta) na okrajovej časti jedného zo severných (severozápadných) výbežkov Malých Karpát. Na západnej, severnej a pôvodne zrejme aj na severovýchodnej strane bol opevnený areál hradiska chránený pomerne prikrým spádom terénu; plynulý prechod do okolitého terénu sa nachádza iba na malom úseku južnej strany (obr. 1). Zhruba oválna, dnes zväčša stredne intenzívne zalesnená plocha s maximálnou nadmorskou výškou 385 m mala pôvodne rozmery cca 220 x 320 m.

Hradisko opevnili v súlade s rozdielnym charakterom terénnej konfigurácie takisto nejednotným spôsobom. Stalo sa tak až potom, čo temeno Baranej lúky bolo istú dobu už osídlené, čo dokladajú početné keramické nálezy v kubatúre hradieb. Komunikáciu s vonkajším svetom umožňovali dve brány: južná („polokliešovitá“) s jedným dovnútra zalomeným ramenom a mohutnejšia západná, pri ktorej výška valov dosahuje i v súčasnosti až 3 m. Od tejto brány viedla k spomenutému prameňu popri hradbách oblúkovitá cesta, dnes eróznou činnosťou vody zmenená miestami na výmoľ. Pri oboch bránach sa odkryli hradby s čelným kamenným múrom, s drevenou vnútornou konštrukciou a hlineným rampovitým násypom pripojeným z vnútra. Na strategicky menej významných miestach sa charakter opevnenia akiste značne zjednodušil (palisády?). Ukázalo sa, že profily opevnenia na všetkých prezeraných úsekoch hradieb (južná a západná brána, severný val, šikmé rezy pri kameňolome) svedčia jednoznačne o jednotnom a intenzívnom vyhorení hradieb, čo umožňuje interpretáciu zániku hradiska najskôr v zmysle jeho úmyselného podpálenia a systematického zničenia ohňom (Bartík, 1991).

V protiklade s dávnejším predpokladom o pomerne slabom osídlení náleziiska posledné roky výskumu z tejto stránky umožnili dôkladnejšie zhodnotenie sídliskových pomerov. Zistilo sa, že priestory povedľa hradieb z pochopiteľných strategických dôvodov neboli - aspoň pri bránach - osídlené. Objavy na dvoch od seba pomerne vzdialených plochách (v južnej a severnej polovici hradiska - plochy 3/90 a 5/90) potvrdzujú dosť intenzívne osídlenie niektorých k tomuto cieľu vhodných polôh. Podobne ako hradby, aj sídliskové objekty podľahli pravdepodobne intenzívnemu a intencionálnemu požiaru, pričom niektoré nálezcové okolnosti, napr. úmyselné prevrátenie a rozlámanie zmotierok naznačovali kultovo-magické pozadie tohto úkonu (úsilie o znemožnenie čarodějníckych praktík po jednorazovom opustení hradiska pôvodným obyvateľstvom).

Lokalitu možno datovať na základe keramiky zhruba do 12.-13. storočia pred Kr. (obr. 4). Najstaršie nálezy sú už rýdzo velatické, prechodný horizont Blučina - Kopčany sa výraznejšie predbežne nezachytil. Keramická náplň najstaršieho horizontu sa dá paralelizovať s mladším úsekoch pochovávaní na mohylovo - velatickom pohrebisku v Zohore a podľa E. Studeníkovej patrí do horizontu Veľký Grob (Studeníková 1978, 37). Zánik osídlenia na hradisku súvisí najskôr s jeho jednorazovým opustením, pričom nemožno vylúčiť, ba naopak, je to veľmi pravdepodobné, že sa tak stalo v súvisi s druhou vlnou spomenutého sťahovania národov. Objekt ako taký patrí teda medzi analogické lokality, ktoré viac-menej súčasne zanikli okolo r. 1000 pred Kr. Medzi významnejšími náleziskami s časovo zhruba zhodným zánikovým horizontom sa vynímajú hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí (Paulík, 1976) a otvorená nížinná osada v Lovčičkách na južnej Morave (Říhovský, 1982, 5 n). S tým súvisí aj kultúrny prelom v tom istom časovom úseku (transformácia velatickej kultúry na podolskú).

V súvislosti s nálezom nožika možno uviesť aj niekoľko ďalších údajov pokiaľ ide o polohu na objekte. Princíp kruhu, či už ide o princíp obetných jám (Šarovce, Novotný-Novotná, 1981, 237), tzv. posvätných obvodov (Horná Seč, Romsauer, 1977, 241) centrálnych častí zložitejších objektov (Pobedim, Studeníková-Paulík, 1983), príp. umelých vyvýšení (mohyly s dodatočnou funkciou obetísk) sa v kulte mladšej doby bronzovej uplatňoval pra-

videlne ako základný predpoklad samotnej posvätnosti toho-ktorého sakrálneho objektu. Už spomenutý najvyšší bod na Marianskom hradisku má takmer kruhový obvod s priemerom cca 30 m a ako taký predstavoval s najväčšou pravdepodobnosťou centrálnu časť azda väčšieho, žiaľ, už bližšie nepreskúmateľného „chrámového obvodu“. Železný nožík sa našiel cca 50 m južne od úpätia prírodného kopca - o jeho úmyselnom odstránení z priestoru kultových úkonov sme sa už zmienili; o priamom odhadzovaní obradných nožíkov v antic-kom prostredí svedčia i literárne údaje (Trencséni-Waldapfel, 1973, 21). Je veľmi pravde-podobné, že podobné postupy umožnili zachovať tento nanajvyš vzácny predmet až do na-sích čias.

Hlavnou úlohou prítomnej práce bolo bližšie určenie chronologického postavenia loka-lity a vystihnúť významu najvzácnejšieho nálezku na nej. Dospeli sme k názoru, že ide o druhý najstarší predmet v strednej Európe (BD/HA1). V súvislosti s ďalším nálezom v už-šej stredodunajskej oblasti, ktorý sa našiel v Mužle na velaticko-podolskom pohrebisku v hrobe 12/54 a ktorý opisuje výkopca ako „fragment čepele malého železného nožíka“, žiaľ, treba konštatovať, že predmet nie je opísaný a ani kresebne či fotograficky vyobrazovaný (Novotná, 1956, 219). Spodná časť amfory, v ktorej sa našiel, predstavuje na pohrebisku Chotín II typ amfor IAA1 (obr. 5:E) a patrí rámcovo do stupňa HA (Paulík 1964, 114), čím by tento nožík predstavoval prínos novoprišlých velatických skupín zo západu a ako taký bol možno typologicky príbuzný nášmu nálezku. Ďalší nožík z pohrebiska Chotín II sa našiel v hrobe 108 (Dušek, 1957, 95, obr. 10:2). Má odlišný tvar s obojstranne odsadeným dlhším trňom (obr. 5:D5), čím pripomína východné, konkrétne stredoslovenské (Furmánek, 1988, 183 n, obr. 4), ba dokonca ešte vzdialenejšie juhorské výrobky (Pleiner, 1981). V súlade s tým sa vyskytli v hrobe tiež nedomáce keramické výrobky (obr. 5:D3). Časové postavenie hrobového celku (HA2) zaraďuje nožík ešte do najstaršieho vnútrokarpatsko-východoalpského počiatočného výrobného horizontu (BD1/HA).

Vychádzajúc zo základnej štúdie V. Furmánka o pomeroch v Karpatskej kotline (Fur-mánek, 1988) a zo širšej, plne akceptovateľnej celoeurópskej koncepcie R. Pleinera (Plei-ner, 1981, 115 n) situácia sa čo do výskytu či priamej výroby prvých železných predmetov v Karpatskej kotline javí aj vo svetle nového objavu v Marianke takto: odhliadnuc od časovo bližšie neurčiteľného gánoveckého nálezku vznikli v dobe vrcholného rozkvetu bronzovej industrie na stredodunajsko-vnútrokarpatskom priestore v troch hlavných ťažob-no - výrobných strediskách prvé predpoklady samostatnej železiarskej výroby (BD/HA-horizont A). Kultúrne sa dajú spojiť s velatickým, pilinsko-kyjatickým a gávskym prostre-dím, pričom popri prvotných starších a súvekých impulzoch k výrobe (rukoväť dýky z Gánoviec nebola akiste jediným železným predmetom, čo sa dostal do Karpatskej kotliny z juhovýchodných oblastí) mohla ju podnietiť sama bronzárska výroba (Furmánek, 1988, 185). Označiť rukoväť z Gánoviec za jediný import a ostatné výrobky zväčša za domáce, je napokon protirečenie (Furmánek, 1988, 185) a v podstate pripúšťa existenciu ďalších importov železných výrobkov. Spomenutý nožík v hrobe 108 na pohrebisku v Chotíne II bol aj napriek pochybnostiam V. Furmánka importom, či už zo stredoslovenského kyjatic-kého alebo východnejšieho gávského prostredia (Paulík, 1970, 40), pretože - vzhľadom na to, že nie je import ako import - dokazuje iba severokarpatské medzikultúrne styky. Popri uvedených analógiách má v Sedmohradsku takisto svoje tvarové paralely (László, 1977, obr. 2:8, 9).

Ak nožík z Marianky je v horizonte A hlavným reprezentantom západného vznikajúce-ho železiarstva vo velatickom prostredí, podobné postavenie zaujíma železná sekerka s tu-ľajkou z mohyly 1/67 v Lăpuštu v Sedmohradsku s analogickým datovaním do BD/HA1 (László, 1979, 58). S ohľadom na najstaršie stredoslovenské nálezy je pozoruhodné, že

predmety s datovaním do stupňa HA sa sústreďujú smerom k pilinsko - kyjatickému sídliskovému priestoru, resp. dovnútra Karpatskej kotliny (László, 1979, obr. 1). Svedčí to azda o istej prioritě stredoslovenskej oblasti čo do uplatnenia sa nového kovu vo výrobe, avšak významnejšie stredoslovenské výrobky sú doteraz datované iba rámcovo ako kyjatické (Furmánek, 1988). V základnom súpise W. Kimmiga o nadalpských železných či bronzom alebo zlatom kombinovaných predmetoch (Kimmig, 1964, 274 n) je prevažná väčšina nálezov datovaná až do HB3; s datovaním starším (HA-B) sa tu stretávame iba v jednom prípade (Höniig - Kimmig, 1964, 280). Tento stav sa v nadalpsko-vnútrokarpatskom prostredí zmenil čo do náplne starších úsekov stupňa HB (Slanina, 1987, 241 n) iba nepatrne a do vývoja sa včlenili východné nomádske skupiny, medzi ktorými zrejme hlavnú úlohu mali najmä už historicky zaznamenaní Kimmerovia (horizont B - Podborský, 1970, 175; Nevizanský, 1985, 601 n; Kaus, 1987, 99 n; Studeníková, 1987, 211 n; Stegmann-Rajtár, 1992, 29 n.). Na existenciu starších železných predmetov (dlátka) už v stupni HA usudzuje J. Bouzek na základe opracovania (rytie, puncovanie) niektorých bronzových výrobkov (Bouzek, 1985, 83); nález z Marianky ako konkrétny datovateľný súveký objekt správnosť tohto predpokladu môže iba potvrdiť. V týchto súvislostiach nie je vylúčené, že i v množstve železa na keltskom oppide Pohanská v Plaveckom Podhradí, pochádzajúceho z tzv. kultúrnych vrstiev sa popri prevažne keltských výrobkoch nachádzajú tiež staršie drobnejšie velatické železné predmety (Paulík, 1976). Kultúrne zaradenie, časové postavenie a rovnaký osud v súvisi s druhou vlnou sťahovania Indoeurópanov to rozhodne nevyklučuje.

Hlavné trasy oboch starších vln „posledného veľkého sťahovania indoeurópskych národov“ boli napokon zhruba totožné s neskoršími keltskými pohybmi na juh a juhozápad (Schlette, 1976). A ako „predlohy“ sa uvádzajú i v prácach s keltskou problematikou v celoeurópskom rámci. Samotná staršia doba železná (horizont C) už nepatrí do rámca predmetnej práce. Pokiaľ ide o kvalitatívne odlišný štvrtý výrobný horizont (D), predstavujúci už maximálne rozvinuté keltské kováčstvo - na jeho celokarpatské spracovanie mal u nás najväčšie predpoklady, žiaľ, nedávno zosnulý pracovník Archeologického múzea SNM - vzácný priateľ PhDr. L. Zachar.

LITERATÚRA

- BARTÍK, J. 1991: Hradiská z doby bronzovej v Malých Karpatoch. In: Vlastivedný časopis 3, 104-106.
- BOUZEK, J. 1985: K otázkám počátku doby železné ve střední Evropě. AR 37, 83-92.
- BUKOWSKI, Z. 1986: Der Beginn der Eisenverwandung bei den Stammen der Lausitzer Kultur. Veroffentlichung des Museums fur Ur- und Fruhgeschichte. Potsdam, 20, 241-248.
- DUŠEK, M. 1957: Halštatska kultura chotínskej skupiny. SIA V., 95.
- FURMÁNEK, V. 1988: Eisen wärend der Bronzezeit in der Slowakei. Zeitschrift f. Archeologie 23, Berlin, 183-189.
- FURMÁNEK, V. 1990: Radzovce - osada ľudu popolnicových polí. Bratislava
- GEDL, M. 1973: Cmentarzysko Halsztackie w Kietrzy pow. Głubzcyce. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- HOREDT, K. 1964: Die Verwandung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v. u. Z. Dacia N. S. VIII, 119-132.
- KAUS, M. 1987: Zum Forschungsstand der Urnenfelderzeit in Osterreich. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21. - 23. 10. Praha, 99-106.
- KIMMIG, W. 1964: Seccvölkerbewegung und Urnenfelderkultur. Studien aus Alteuropa I, Köln-Graz.
- LÁSLÓ, A. 1977: Anfänge der Benützung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebiete Rumäniens. AAHung XXIX, 53-75.
- MIROŠŠAYVA, E. 1987: Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej. SIA XXXV, 107-164.
- MÜLLER-KARPE, H. 1963: Vogelkopfmesser. Germania 41, 9-13.
- NEVIZANSKÝ, G. 1985: Bronzovy depot tzv. tracko-kimmerského horizontu zo Santovky. AR 37, 601-606.
- NOVOTNA, M. 1956: Halštatské žiarové pohrebisko v Mužle. SIA 4, 213-232

- NOVOTNÁ, M. 1987: Nález bronzovej kopije z Bratislavy - Záhorskej Bystrice. AVANS v roku 1986, Nitra, 79.
- NOVOTNÝ, B. - NOVOTNÁ, M. 1981: Siedlung der Čaka- und Velatice-Kultur von Šarovce. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte I, Berlin 112-250.
- PAULÍK, J. 1962: Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov. SIA X, 5-96.
- PAULÍK, J. 1964: Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe bronzovej. Kandidátska dizertácia, Nitra.
- PAULÍK, J. 1970: Najstaršie hromadné nálezy železných predmetov na Slovensku. Zborník SNM LXIV, História 10, 25-80.
- PAULÍK, J. 1976: Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Bratislava.
- PAULÍK, J. 1987: Výskum velatického hradiska v Marianke. AVANS v roku 1986. Nitra, 34.
- PAULÍK, J. 1988: Druhý rok výskumu v Marianke. AVANS v roku 1987 Nitra, 107.
- PAULÍK, J. 1990: Ďalší rok výskumu v Marianke. AVANS v roku 1980 Nitra. 134-135.
- PAULÍK, J. 1991: Výskum v Marianke. AVANS v roku 1989 Nitra, 78-79.
- PAULÍK, J. 1993: Nález pozlátenej hlinenej nádoby v očkovskej mohyle. Zborník SNM LXXXVII, Archeológia 3, 21-27.
- PERONI, R. 1961: Bronzi dal territorio del Fucino nei Musei Preistorici di Roma e Perugia. In: Rivista di Scienze Preistoriche XVI Fasc. 1-4, 125-205.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1978: Die Sichel in Rumänien. PBF XVIII-1, München.
- PLEINER, R. 1981: Die Wege des Eisens nach Europa. Frühes Eisen in Europa. Schafhausen, 115-128.
- PODBORSKÝ, V. 1970: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno.
- ROMSAUER, P. 1977: Výsledky záchranného výskumu v Hornej Seči. AVANS v roku 1976, Nitra, 241-242.
- RUSU, M. 1982: Bemerkungen zu den grossen Werkstätten- und Giessereifunden aus Siebenbürgen. Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brun Mainz/Rhein, 375-402.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1972: Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. PBF VII-1, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1982: Hospodářský a společenský život velatické osady v Lovčičkách. Pam. arch. 73, 5-56.
- SCHLETTE, F. 1976: Kelten zwischen Alesia und Pergamon. Leipzig-Jena-Berlin.
- SLABINA, M. 1985: Ein Beitrag zur Štítary-Stufe: das Urnengrab mit Eisenmesser bei Plaňany, Kreis Kolin. Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice, Praha 241-250.
- SPERL, G. 1977: Technologische Beziehungen zwischen der frühgeschichtlichen Kupfer- und Eisenmetallurgie. In: Wissenschaftlichen Arbeiten aus dem Burgenland 59, Eisenstadt 181-183.
- STEGMAN-RAJTÁR, J. 1992: Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donaugebietes. BerRGK 73, 29-79.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1978: Nálezy z doby bronzovej v Zohore, okres Bratislava-vidiek. Zborník SNM LXXXII, História 18, 9-37.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1987: Nález z hrotu kopije v Šali. AR 39, 211-213.
- STUDENÍKOVÁ, E. - PAULÍK, J. 1983: Osada z doby bronzovej v Pobedíme, Bratislava.
- TRENCSENYI-WALDAPFEL, I. 1976: Mytológia, Bratislava.
- TRNKA, G. 1992: Das urnenfelderzeitlichen Gräberfeld von Gusen in Oberösterreich. Acta Austr. 76.
- VADÁSZ, E. 1992: Későbronzkori település nyomai az MO autópálya szigetmentmisklósi nyomvonalának közelében. Régészeti kutatások az MO autópálya nyomvonalán. Budapest.
- VELIAČIK, L. - ROMSAUER, P. 1994: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských populácií v polí na západnom Slovensku. Nitra.
- VLADÁR, J. 1972: Osteuropäische und mediterrane Einflüsse in Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. SIA 21, 253-357.

DAS EISERNE MESSER AUS MARIANKA

Jozef Paulík

Auf der Höhenburgstätte Velatice in den Kleinen Karpaten, in der Lage Barania Lúka in Marianka (Mariatal, Máriavölgy; Bez. Bratislava-Land) wurde in der Zeit von 1986-1990 im Zusammenhang mit der Erweiterung des dortigen Steinbruchs eine archäologische Rettungsforschung realisiert. Der Nordostteil der Lokalität war schon vor der Forschung durch Arbeiten im Steinbruch zerstört worden (Abb. 1). Die Burgstätte war mit gewaltigen Wällen befestigt, vor allem bei den Toren, wobei vom Westtor aus (Abb. 1:Z) eine Straße bogenförmig zu der auch heute noch existierenden Quelle am Fuße des nördlichen Berghanges führte. Nach Geländebeobachtungen sind sowohl die Wälle wie auch die Siedlungsobjekte einem mutwil-

lig gelegten Feuer durch die heimische Bevölkerung zum Opfer gefallen - den Niedergang der Lokalität kann man mit der zweiten Welle der sogenannten letzten großen Wanderung der Indoeuropäer an der Wende vom II. zum I. Jahrtausend vor Chr. in Zusammenhang bringen.

Auf der Fläche 3/90 fand man in der Kulturschicht in einer Tiefe von 35 cm ein eisernes Messer, die Klinge mit abgebrochenem Dorn (Abb. 1:X; Abb. 2:1). Aus derselben Ebene stammen auch weitere Funde: ein scheibenförmiger Tonanhänger, das Fragment eines Reifens und ein quirliger Gegenstand (Abb. 3:1-3). Die Keramik (Abb. 3:4-12) repräsentiert den älteren (BD) und jüngeren Besiedlungshorizont (HA). Abb. 4 zeigt das Fragment einer kleinen Steinstele (2), tönernen Kultgegenstände (1,2) und eine Auswahl typischer Tonware aus verschiedenen Lagen.

Der Fund des auf seine Weise unikaten kleinen Eisenmessers (7,9 cm lang, 1,4 cm breit) ist im Rahmen der jungbronzezeitlichen Messer aus dem Ostalpenraum morphologisch an die Formen der Stufen BD-HA gebunden und erlaubt die Überlegung über seine Sonderstellung im geistigen Bereich der damaligen Gesellschaft. Es wurde wahrscheinlich bei Kulthandlungen verwendet. Das wird auch bei dem chronologisch ältesten mitteleuropäischen Fund - einem Messer mit eisernem Griff in Gánovce, im Milieu der Ottomanischen Kultur angenommen. Mit dem Kultort verbunden ist auch der Fund eines aus einer Bronzesichel hergestellten Messers in der Čaka-Kultur Höhensiedlung in Ipeľský Sokolec (Abb. 1:2). In beiden Fällen handelt es sich am ehesten um sakrale Hilfsmittel, deren Gebrauch direkt (heiliger Brunnen - Gánovce) oder mit großer Wahrscheinlichkeit (Fluß Ipeľ - Ipeľský Sokolec) mit dem Wasser zusammenhing. In diesem Kontext kann das Mariataler Messer vielleicht auch im Zusammenhang mit der nahegelegenen Quelle am Fuß des Nordhanges der Burgstätte gebracht werden.

Das Mariataler Messer ist hinsichtlich der eigentlichen Form bisher einzigartig unter den eisernen Messern der älteren Phase der jüngeren Bronzezeit im Ostalpenraum. Die meistverwandten Bronzeformparallelen, was die Modellierung der Klinge anbelangt, sind zu den Messern vom Typ Riegsee mit Datierung in die Stufen BD bzw. HA1 zu ordnen.

Der wichtigste Unterschied zwischen den Riegsee-Messern und ihrer eisernen Nachahmung von Marianka liegt in der Schrägstellung des Griffs zum Rücken der Messerklinge. Dieses Merkmal könnte erlauben, es auch in die Gruppe der Messer vom Typ Marefy einzuordnen. Die zeitliche Stellung dieser Typs (jüngerer Abschnitt der Stufen Baierdorf-Riegsee - Beginn der Stufe Velatice I (Očkov) kann auch die chronologische Stellung unseres Messers präzisieren (BD/HA1). Durch die Mitwirkung der Riegsee- und Marefy-Messer entsteht in engerer typologischer Hinsicht gewissermaßen eine Variante von Messern (Čachtice, Szegedcentiklós, Gusen), bei denen wohl ebenfalls eine Kultfunktion anzunehmen ist. Während Formabwandlungen dieser Variante auch im Gräberfeld Chotin II festgestellt wurden (Abb. 5:A, B), lassen sich die Messer aus den reichen Grabhügeln wegen des bruchstückhaften Zustands nicht näher bestimmen (Očkov - Abb. 50).

Die angeführten Formen der Kultmesser waren im Rahmen des Zeitritus nicht die einzigen Repräsentanten ihrer Art: bedeutend überzeugender gliedern sich in die „Überbausphäre“ die Bronzemesser mit Vogel- und Blutegeprotomen ein, die H. Müller-Karpe schon länger insgesamt als eine Gruppe abgegrenzt hat. Ihre territoriale Verbreitung im Süden bis nach Sizilien und Griechenland wurde in einen Zusammenhang mit der sog. indoeuropäischen „Völkerwanderung“ gestellt. In neuerer Zeit haben wir Funde analysiert, die im Einklang mit der Theorie von einem primären Mitteldonau-Ostkarpaten-Ausgangszentrum (Velatice - Čaka) stehen dürften. Das sind die Fragmente eines Messergriffs aus dem Grab 54 auf der Velatice-Podolsker Nekropole in Chotin (Abb. 6:8). Ein größeres Bruchstück davon stellt wahrscheinlich den „Vogelabschluß“ des Griffes selbst dar (Abb. 6:8a). Das Grab wird anhand der Begleitkeramik in HA2/HB1 datiert. An dem zweiten Innerkarpatenfund aus Šarovce ist zwar der Vogelkopf abgebrochen, jedoch besteht kein Zweifel an seiner Zugehörigkeit zur zweiten Untergruppe der „Vogelmesser“ (Abb. 6:4). Die Einordnung des Messers zu dem Sakralgerät unterstützt auch die Nähe des Kultobjektes in der Lokalität. Die dritte Untergruppe der Messer ist nicht enger mit den ersten beiden verbunden, insofern der Griffabschluß zwar zoomorph ist, aber es sich eher um den Kopf eines anderen Tieres handelt, am ehesten eines Blutegels (Abb. 6:9,10). Das Bestreben des Herstellers war es, die Blutentnahme zu veranschaulichen, wodurch wir zur Kultheilungsfunktion dieser Messerart gelangen (Aderlaß). Angesichts der anderen Form und der gesamten territorialen Verbreitung kann dieser Messertyp nicht in einen Zusammenhang mit den erwähnten indoeuropäischen Bewegungen gestellt werden.

Das Messer wurde in der Nähe des anzunehmenden, heute schon wegen der Abtragung der Oberschichten nicht mehr erforschbaren Kultobjektes (grabhügelartige Erhebung) gefunden. Die Burgstätte kann in ihrer Gesamtheit als sakrale Zufluchtstätte (arekapitolium) bewertet werden und nicht ohne Interesse ist die Tatsache, daß Marianka auch in der Gegenwart ein Wallfahrtsort ist.

In der Blütezeit der Bronzeindustrie im Mitteldonau- Innerkarpatenraum entstanden in den drei Hauptgewinnungs- und Produktionszentren die ersten Voraussetzungen einer selbständigen Eisenproduktion (Horizont A). In den ostalpinischen (Velaticer Kultur), den mittelslowakischen (Kyjaticer Kultur) und siebenbürgischen (Gáva- Kultur) Bronzeproduktionszentren entwickelte sich die Produktion des neuen Metalls aus den erwähnten Gründen nicht. Nach Beendigung der zweiten Welle der „großen Völkerwanderung“ (ihre Haupttrassen waren identisch mit den Richtungen der späteren Keltenbewegungen nach Süden und Südosten) kam es zu einer verständlichen Eindämmung auch in der Erzeugung von Gegenständen aus Schwarzmetall. Die Wiederbelebung der Produktion beginnt im Zusammenhang mit der Ankunft der östlichen Nomadeneθνien (Horizont B). Horizont B wird hinsichtlich der Eisenproduktion im allgemeinen stellenweise als Bestimmungsfaktor bewertet, zumindest im Karpatenbecken, bei der Entstehung der älteren Eisenzeit selbst (Horizont C). Was den qualitativ unterschiedlichen vierten Produktionshorizont (D) anbelangt, der schon das maximal entwickelte keltische Schmiedehandwerk darstellt - so hatte für seine Gesamtkarpatenbearbeitung bei uns unser leider verstorbener Mitarbeiter des Archäologischen Museums des SNM und hochgeschätzter Freund PhDr. Lev Zachar die größten Voraussetzungen.